

A pozsonyi zsidókönyvtöredék 1498-1503.

Írta: KOVÁTS FERENC.

A középkori városkönyvek, a városi jog- és gazdaságtörténet forrásainak e különleges és fontos csoportja¹ sorozatában *zsidókönyvek* is szerepelnek, amelyeknek azokat a hártya- vagy papirköteteket nevezték, amelyekbe az illető város zsidósága és keresztény polgársága közt létrejött s javarészt közpénzkezelésműveletekből származó jogügyleteket jegyezték fel. Mint az egyéb igazságszolgáltatási városkönyvek, a zsidókönyvek is *nyilvános* és *hiteles könyvek* voltak, azaz az azokban foglalt feljegyzések közokiratok bizonyító erejével bírtak, sőt kimondottan közokiratokat pótoltak és helyettesítettek.

Pozsonyban már a legrégebbi ránk maradt zsidóstatutum (1371) intézkedett zsidókönyv szerkesztéséről, amelynek nyilvános városkönyvi jellege kifejezetten statuálva lett.² Ez a városkönyv elsősorban a zsidó kamatos pénzkezelésműveletei feljegyzésére és nyilvántartására volt hivatva; a statútum a feljegyezhető (és végrehajtható) kamatmaximumot meg is állapította.³ Az e statútum alapján szerkesztett zsidókönyv, amelynek a XVI. század elejéig tartó folytonos használatáról sűrűn emlékeznek meg a források⁴, elveszett, minek következtében eddig teljesen tájékozatlanok voltunk arról, hogy miképpen vezették ezt a városkönyvet s hogy mi mindent jegyeztek fel benne. Eddig csak azt tudtuk, hogy a zsidókönyv vezetése külön oklevelek kiállítását nem szorította ki a gyakorlatból, így a pozsonyi középkori telekkönyv nagyszámú zsidóregestáinak

¹ V. ö. Kováts: *Pressburger Grundbuchführung und Liegenschaftsrecht im Spätmittelalter.* (Zeitschr. f. Rechtsgesch. 49., 50. köt.) Weimar, 1918.

² „...dy Juden sullen haben ein puech und dasselb soll ein kristen ein geschworn man innehaben. . ., and was in das puech geschriben icirt zivisehen Juden und kristen, das ist stet, und das mag nymant Widerreden iceder Juden noch kristen. – Egy azóta elkallódott eredeti forrásból (zsidókönyv bevezetése?) közzétette Korabinszky; most ezen publikáció alapján közzétéve: Király, Pozsony város joga a középkorban 371. o. és *Magyar-Zsidó Oklevéltár* I. 82-83. o.

³ Auch sullen in das puech die Juden lassen schreiben von einem pfunde (- 240) zwen pfennig ze gesuech (heti kamat, évi kamat tehát 10400: 240 = 43'33%) und nicht mer (maximum), aber mynner mag man einen wol darin ze gesuech schreiben nach Juden und kristen willen (a felek egyezsége alapján). U. o.

⁴ Péld.: 1420-ban a városbíró előtt törlesztenek egy zsidótartozást „als er das fuer offne recht mit dem *judenpuch* erweist hat”. Prot. Act. 151. – 1465: egy szőlőtulajdonos „hat verseezt den Weingarten nach inhalt des *judenpuch*”. Tkv. 5/2c (20/9d). – 1513: végrendelkező kijelenti: „Item ainem juden bin ich schuldig in das *puech* 3 fl.” MZsOkl. I. 477.

szövege azt bizonyítja, hogy a regesták nem könyvfeljegyzések, de oklevelek alapján lettek szerkesztve. Néhány a zsidókönyv szerkesztése után kelt oklevél napjainkig is fenni áradt. Okleveleket különösen a nagyobb tranzakciókról szerkesztettek, mint például a városi zsidókölcsonokról 1389-1426 között (22 oklevél a városi levéltárban). Ezzel szemben a zsidókönyv feljegyzései elsősorban azokat az apró összegű, mindennapos, sűrűn ismétlődő kölcsönöket rögzítették meg, amelyeket a zsidóságnak pénzkölcsönzéssel hivatásosan foglalkozó tagjai kézizálogra folyósítottak.

A pozsonyi zsidókönyv szerkesztésének technikájáról mindeddig édeskeveset tudunk. A városkönyvek e fajtájának ritkaságánál fogva egyéb városok zsidókönyvei analógiájára sem támaszkodhattunk. Legújabbban azonban, a pozsonyi városi levéltárnak 1916-1918 közti rendezése alkalmával egy 1535. évi adókönyv fedeléből néhány papírlapot sikerült kiáztatnom, amely kétségtelenül egy Pozsonyban a XV. század végén nyilvántartott zsidókönyvből való. A kiáztatás ennek a zsidókönyvnek két teljes és két fél levelét eredményezte. A levelek a könyvben negyedréteg alakban voltak összefűzve, úgy hogy a teljes levél négy, a fél levél két könyvoldalt tartalmaz. A fedélkészítés alkalmával a lapokat kisebb-nagyobb mértékben megnyirbálták, aminek következtében az azokban foglalt szöveg nagyrészt megcsontult. Mindamellet a kiáztatott könyvtöredék tartalma elég bő ahhoz, hogy abból a zsidókönyv feljegyzéseinek tipikus fajait s az egyes feljegyzésfajok tipikus formuláit megismerhessük, sőt, hogy általánosságban tájékozódhassunk a zsidóhitelnek, a hírhedt „zsidóúzsorának”, terjedelméről és méreteiről Pozsonyban a középkor végén.²

A kiáztatott töredékből (ezentul Tör.-nek idézve) megtudjuk, hogy a XIV. század végétől a XVI. század elejéig a pozsonyi zsidókönyvnek legalább két kötetje volt használatban. A Tör. némely feljegyzésében ugyanis „*régi és új könyv*”-ről van szó (es sey im alten ader neuen buecheren, v. ö. mell. 47. és 62. sz. feljegyz.). Mint más városkönyvknél, a zsidókönyvnél is elérkezett az az időpont, amikor az első (a XIV. század végén használatba vett) kötet lapjai megteltek, amiért is „új

¹ V. ö. például a (chronologikus sorrendben) 12. regesta szövegét: [Item Hanns Halbsörl schuster und Elspet sein hausfrau bleiben schuldig demselben Juden (Jacob jud von Ofen) und seinen eriben 20 *ii* wiener *o* an schaden ze betzalen auf den nachtsküfnügen sand Mertteinstag. Dafür steet ír Weingarten gelegen in Kuttnern ainhalb zenachst des Nicolaus Wolf Weingarten, anderhalb zenachst des Hainreich Stifter Weingarten, mitsambt den fruchten. *Und ivas im daran abgieng, das sol er fürbascr haben auf allen unseren guettem.* Acta sunt hec feria sexta proxima post festum penthecostes domini anno eiusdem millesimo CCCmo XXXVIIo.] (1437. V. 24.) A dült betűs szövegrész, amint az „unseren” szó mutatja, szórul-szóra oklevélből van átvéve. E helyen megjegyzem, hogy a [] közti szövegrészek az eredeti forrásban töröltettek, azaz vízszintes és harántos vonalakkal keresztül lettek húzva, jelélül annak, hogy a terhelt rendezte tartozását. A () közti helyek az én beszúrásaimat adják.

² A kiáztatott tizenkét könyvoldalt sorszámmal (la az első lap elülső, lb annak hátulsó oldala stb.), a bennük foglalt feljegyzéseket folyószámmal láttam el. Az egyes lapok egy-egy zsidófelezőnek ügyleteit foglalják magukban, ennek a zsidónak neve minden oldal élén áll. Az elülső oldalak azonkívül sorszámmal vannak ellátva, amelyről nem lehet megállapítani, hogy a lapnak vagy a hitelezőnek számát jelenti-e. A *mel-lékletben* (idézve: mell) példának négy majdnem hiánytalan szövegű oldalt közölök le. A másolat betűhives a Mon. Hung. Hist. Okmánytárak XXXI. (1903) bevezetésében adott irányelvek alkalmazásával. A pénz számok az eredeti szövegben római, nálam arabs számjegyekkel vannak írva. Törölt szöveg (lsd. az előző jegyzetet) szögletes kapcsok közt, pótlások görbe kapcsok közt.

könyv” szerkesztése vált szükségessé. Ezt az új könyvet, azaz a pozsonyi zsidókönyv második (vagy harmadik? de mindenesetre utolsó) kötetét azután 1526-ig, a második és végleges pozsonyi zsidóexodus évéig vezették. Az újkori források zsidókönyvről hallgatnak; kétségtelen, hogy a XVI. századtól kezdve a zsidókat érdeklő peres ügyeket az általános várostanácsi, illetve városbírói könyvekbe jegyezték be. A régi zsidókönyvek aktualitása a zsidóexodus után végkép megszűnt. Így történt, hogy 1535-ben makulatúrának használta fel a takarékos városi iroda a „kiselejtezett”, zsidókönyvet.

A töredék két zsidóhitelezőnek 1498-1503. közt feljegyzett ügyleteit tartalmazza. Az egyiket Jakabnak, Lebl (zsidó özvegye) vejének (*Jacobi Leblin aecten*, vagyis eidam), a másikat Garl-nak (*Garl kid*) hittak. Jakabra két oldalon át húsz, Garlra tíz oldalon keresztül százhusz feljegyzés vonatkozik. A feljegyzések kelteinek időhatárai oldalak szerint a következők:

Oldalak sorszáma	Feljegyzések sorszáma	Hitelező	Feljegyzések időhatára
1a	1 — 11	(Jakab)	1498. XII. 10 — 1499. V. 26
1b	12 — 20	"	1499. VI. 23 — 1499. X. 20
2a	21 — 30	(Garl)	1499. III. 10 — 1499. III. 19
2b	31 — 42	"	1499. III. 24 — 1499. V. ?
3a	47 — 53	"	1499. VI. 6 — 1499. VI. 24
3b	54 — 64	"	1499. VIII. 11 — 1499. X. 14
4a	65 — 75	"	1500. V. ? — 1500. VI. 15
4b	76 — 89	"	1500. VI. 29? — 1500. IX. ?
5a	90 — 102	"	1500. IX. 29 — 1500. XII. 25
5b	103 — 117	"	1501. I. 25 — 1501. VI. 4
6a	118 — 128	"	1502. II. 25 — 1502. V. 27
6b	129 — 140	"	1502. IX. 29 — 1503. I. 14?

Kiviláglik ebből az összeállításból, hogy a zsidókönyvben eredetileg (a könyvkötésre való felhasználás előtt) az oldalak nem ily sorrendben következtek egymásra, hanem hogy az 1b és 2a, továbbá a 3b és 4a és az 5b és 6a oldalak között a könyvbe még egy, vagy több lap volt beillesztve. Jakab zsidó húsz feljegyzése kevés ahhoz, hogy üzletének terjedelmére következtethessünk. Úgy látszik, ez a hitelező az üzleti életből visszavonulni készült, s inkább régi követeléseit likvidálta (ísd. mell. 1., 14., 16-18. sz. félj.), semhogy nagyobb szabású újaknak vetette volna meg alapját. Egészen más képet nyerünk Garl feljegyzéseinek tanulmányozásából. 1499-ben (tíz hónap alatt) 44, 1500-ban (hét hónap alatt) 38 feljegyzése kelt. Világos, hogy az 1501. évi 15 és az 1502. évi 2 feljegyzés Garl ügyleteinek csak egy részét örökítette meg, a többi a Tör. lapjai közt hiányzó oldalakon volt bevezetve. Garl valószínűen évenként körülbelül 50 kölcsönt adott, hétről-hétre egyet. Persze, a kölcsönök apró összegűek és rövidlejáratúak voltak, úgy hogy e „pénzember” üzleti tőkéje, illetve pénzének az a része, amellyel kézirizálóüzletében „dolgozott”, vajmi csekély volt s alig haladta meg a 100 magyar forint (mai 1000 aranykorona) összegét.

A Tör. feljegyzései merőben formalisztikusak, azaz szűkszavú s megállapodott, eltéréseket nem mutató formulák alapján készültek. Az

egyfajta formulához tartozó feljegyzések szövegében csak a nevek, a pénzösszegek és a feljegyzési napok keltjei váltakoznak, a szöveg többi része szórul-szóra ismétlődik. A formulák alapján háromrendbeli feljegyzést állapíthatunk meg, amelyeket *tartozási* (I.), *önhatalmi kielégítési* (II.) és *megsemmisítési* (III.) *feljegyzéseknek* nevezhetünk.¹ A tartozási feljegyzések, amelyek az összes (140) feljegyzéseknek túlnyomó részét (128) ölelik fel, ismét két alcsoportra (vagyis formulaváltozatra) oszthatók (Ia) és (Ib). Az egyik alcsoport (Ia) formulája azt fejezi ki, hogy a keresztény adós a zsidó hitelezőnek határozott (rendszerint magyar forintokban: fi. ritkábban dénárfontokban: S , β, d, kiirt) összeggel² a *bejegyzés napjától számítandó kamatozás kötelezettségével* (auf teglichen schaden³) tartozik. Sem a kamatláb, sem a törlesztés határideje nmcs megjelölve (v. ö. mell. 2-8., 10-13., 15., 19., 45., 46., 50-54., 58-61., 63. és 64. sz. feljegyzéseket).⁴ A második alcsoport (Ib) formulája szerint az adós *megnevezett határnapig kamatmentesen* tartozik a feljegyzett összeggel („an” vagyis ohne „schaden auf Jacobi”, 9. félj., v. ö. ezenkívül a 20., 43., 44., 49., 55-57. sz. félj.). E kétféle tartozási feljegyzést *napikamatos* és *határnapos* feljegyzéseknek nevezhetjük. A Tör.-ben foglalt 128 tartozási feljegyzés közül mindenekelőtt 19 annyira csonka, hogy alcsoportba nem osztható⁵ be, a fennmaradó 109 feljegyzés közül 75 napikamatos, 34 pedig határnapos.

Egynek kivételével (mell. 15. sz. félj.) az összes tartozási feljegyzéseket törölték, azaz szövegüket vízszintes és rézsütös vonalakkal keresztülhúzták. E törlés a tartozás lerovásának jele; a törlés időpontjára nézve épp oly keveset tudunk meg, mint a pozsonyi telekkönyv feljegyzéseinek törlésénél.⁶ A II. és III. csoportba tartozó feljegyzések ellenben törletlenek maradtak.

¹ E műszavakat *dr. Tóth Károly és dr. Menyhárt Gáspár* professzortársaim szaktanácsára választottam meg.

² A feljegyzések forintja a XV. század második felének „magyar forintja” (floreus hungaricalis per centum denarios computando), amelyet 100 magyar dénárral egyenlősítettek. Pozsonyban, ahol bécsi pénzben számoltak, 3 bécsi fillér ért akkortájt egy magyar dénárt, tehát a magyar forint 300 *ö* vagyis 10 *ö* -ral volt egyenértékű (pld.: 1502. X. 3 . 5 gulden hungerisch in muns zenen schilling pfening für ain gulden zu raiten... Pozsonyvárosi levéltár). Az *aranyforint* (floreus auri, Gulden in Gold) soká egyenértékű volt a magyar forinttal, vagyis 100 magyar dénárral, a kritikus időben azonban a dénár kurzusa emelkedni kezdett és a 300-as alapszámtól mindinkább eltávolodott. L494-ben 320 *ö*, 1502-től kezdve 330 *ö* összegbe számították Pozsonyban az aranyforintot (K 52/36, K 58/87, K 60/96 stb.) Modern pénzhez viszonyítva a középkori magyar aranyforint körülbelül 11 „50 mai aranykoronával ért fel, a 303 dénáros magyar forint a XVI. század elején tehát majdnem pontosan 10 arany koronával.

³ Az adóslevelek szövege bizonyítja, hogy a tegleicher schaden a kelet (a feljegyzés) napjától lett számítva, pld.: 1410. V. 27-én városbíró és tanács Czalem budai zsidóval szemben elismerik 400 (100 dénáros) forint *ös-zegü* tartozásukat, „da von dem heutigen tag, als der brief geben ist, teglich gesuch auf get alle wochen auf einen iglichen guidein als vor benant ist zwen phenning zu gesuch der vorgenanten munzze”. – Pozsv. ltár. – A (zsidó) kamatot az eredeti források „schaden” (kár) vagy „gesuch” (jog) műszavakkal jelölik meg.

⁴ Az adóslevelek bizonyítják, hogy a hitelezőnek felmondási joga volt. Így az előbb idézett oklevél folytatja: Stund awer das vogenant gelt nach dem egenanten tag so lanng auf gesuch, das sein dy vogenanten Juden verdrusse, wanne sy uns danne darumb manend, so sulle wir sy richten und wern gancz und gar peyde haubtguts und gesuchs an allen krieg und an alles recht und an alle widerred.

⁵ Péld: [Item Mert Caesar (sie) von Resing tenetur Garl (iuden) . Actum an suntag vor Vrbani . .] (68. sz. félj.) – [Item Jocl Rewchl von Sandiergen tenetur Garl iuden I... (Actum) am suntag vor Tiburcy nach asteren im II. iar.] 1502. IV. 10. 123. sz. félj) stb.

⁶ V. ö. Grundbuchführung c. i. m. 35. old. 2. jegyz., azután 57., 88. és 98. old.

Az *önhatalmú kielégítési feljegyzések* (II.) formulája azt fejezi ki, hogy a zsidóhitelező mint kézizálogbirlaló az idejekorán ki nem váltott (vagyis a ki nem egyenlített tartozások biztosítására neki annakidején átadott) *zálogtárgyakat nyilvánosan kihirdeteti* („peut auf”¹) hogy azok eladásával követelését kielégíttesse (v. ö. mell. 1., 14., 16-18. és 48. sz. félj.). Egy napon több tárgyat is hirdetnek ki, mint péld. a mell. 1. sz. feljegyzésében látható. Egynek kivételével² a kihirdetett zálogtárgyak meglehetősen csekély értékűek. A kihirdetés alkalmával a zálogtárgyak becsértékét (kikiáltási árát?) is megjelölik, mégpedig csoportosan (tételenkint), s az egyes tárgyakra nézve külön csak akkor, ha az illető tárgy egyedül szerepel egy kiftirdetési tételben. A legnagyobb ilyen becsérték 4 fít, a legkisebb 40 d. A hat teljes szövegű feljegyzésben 14 tétel van, a becsértékek összege (12 V, fl + 3 7, S 44 β 40 δ =) 19.83 frtra rüg, egy tételre tehát átlagban 1'41 fít becsérték jut. Legértékesebb zálogtárgyak az ékszerek voltak, így az előző jegyzetben feltüntetett (nemes-)korall olvasó több mint 200 aranyozott ezüstszemmel és egy kristályból készült ereklyetartóval, azután 2 aranygyűrű s különféle ezüstékszer. Leggyakrabban úgy látszik régi ruhákat (posztókabát, selymes kabátújj, női köpeny, hazuka, fátyol stb.) és háztartási tárgyakat (különösen cinedényeket) „csaptak be”.

A *megsemmisítési feljegyzés* (III) azt fejezi ki, hogy az illető lapon vezetett zsidóhitelezőnek a megnevezett keresztyén ügyféllel szemben fennálló „régí” (azaz a megsemm. feljegyzésnél korábban keletkezett) követeléseire vonatkozó tartozási feljegyzések, foglaltassanak azok akár az új, akár a régi zsidókönyvben, akár másfajta jegyzékekben (regiszter) vagy cédulákban³), érvénytelenek (kraftlos) és törlendők (sollen abtan werden, v. ö. mell. 47. és 62. sz. félj.). Az ilyfajta feljegyzések fogalmazását a városkönyvek hiányos nyilvántartása tette szükségessé.⁴ Előfordult ugyanis, hogy a tartozások kiegyenlítése alkalmával nem találták meg a könyvben az azokra vonatkozó feljegyzéseket, s így ezeket nem törölhették (valószínűen ez az oka annak, hogy a Tör. 15. sz. feljegyzése nincs törölve). Ilyenkor az adós, hogy volt hitelezőjének esetleges utólagos rekriminációi ellen védekezhessék, a zsidókönyvbe megsemmisítési feljegyzést íratott be.

A Tör.-ben 7 önhatalmi kielégítési és 5 megsemmisítési feljegyzést találunk a 128 tartozási feljegyzéssel szemben. E számszerű eloszlás azt mutatja, hogy a zsidókönyv elsősorban a tartozások nyilvántartására volt rendelve, s hogy a II. és III. csoportbeli feljegyzések kiegészítő jellegűek voltak. Jelentőségük azonban igen nagy; a tartozási feljegyzések lakonikus rövidségénél fogva a szóbanforgó jogügyletek jellemző részleteit nem deríthetnők fel, ha egyéb levéltári adatok felhasználása mellett az önh. kielégítési és a megsemmisítési feljegyzések szövegére nem támaszkodhatnánk.

¹ Ez az ige megfelel az „Aufbietung” főnévnek, amely szóval a nyilvános bírói kihirdetést jelölik a germán jogban. V. ö. a zálogtárgyak kihirdetésére nézve *Schröder*, Lehrbuch der deut. Rechtsgesch. (a 2-ik kiadást – 1894 – idézem) 683-684. old.

² ... gralleine patiernoster, dy hat zwachundert und .. silbreineu kerner uber-gold und ein cristall in.. .. Actum am eritag nach Laurency im XVc iar. – 85. sz., Garl zsidóra vonatkozó, sajátos igen csonka följegyzés (1500. VIII. 11.).

³ Az ilyen jegyzékek a könyvvezető írások, vagy a hitelezők segédfeljegyzései voltak.

⁴ V. ö. *Grundbuchführung* c. i. m. 22-23. old., különösen 23. old. 1. sz. jegyz.

Az önhatalmi kielégítési feljegyzések világosan mutatják, hogy a Tör. tartozásai kézizálogra adott kölcsönökből eredtek. A zálogtárgyakat az adósok a hitelezőnek adták át, aki a tartozás törlesztésének elmulasztása esetében a zálogtárgyakat nyilvánosan kihirdette és (valószínűen a legtöbbet ígérőnek) eladta. A megsemmisítési feljegyzésekből viszont azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az adósok vagyoni felelőssége a zálogtárgyak adásán túlterjedt. Természetes ugyanis, hogy a tartozás kiegyenlítése alkalmával az adós a zálogot visszakapta. Ha mármost a hitelezőnek a zálogtárgyból való kielégítésén felül kereseti joga nem lett volna, akkor a zálogbirtok megszűnével, megszűnt volna eo facto az adós vagyoni felelőssége is s így megsemmisítési eljárás a ki nem törölt tartozási feljegyzéseknél felesleges lett volna. A megsemmisítési feljegyzés ezzel szemben azt mutatja, hogy az adós vagyoni felelőssége a zálogtárgy értékén túl terjedt s hogy a hitelező fel volt jogosítva, hogy abban az esetben, ha a zálogtárgy eladásából követelésének egész összegéhez nem jutott volna, az adós egyéb vagyonából kárpótolja magát. Ennek az egyetemes vagyoni felelősségnek tényleges fennállását a fennmaradt oklevelek s a telekkönyv részletes regestaszövegei is bizonyítják¹. Kiténik az továbbá azokból a tartozási feljegyzésekből is, amelyekben két adós *egyetemleges* kötelmet vállal a zsidó hitelezővel szemben. Ha az adós vagyoni felelőssége csak az adott zálogtárgyra vonatkozott volna, akkor az egyetemleges felelősség egyszerűen megmagyarázhatatlan. Az egyetemlegesség kiemelése a különben oly szűkszavú feljegyzés szövegében még akkor is felesleges, sőt értelmetlen, – amennyiben az adósok vagyoni felelőssége a zálogtárgyakon túl nem terjedt – ha az adósok egy közösen birtokolt zálogot adtak volna.² A kötelelemnek ezt a kiterjesztését a germán jog igen jól ismerte.³ Máskülönb az önhatalmi kielégítési feljegyzések anonimítása, azaz az a körülmény, hogy az értékesítendő zálogtárgyak eredeti tulajdonosait nem nevezi meg a feljegyzés, arra enged következtetni, hogy a zsidó hitelezők, noha ebbeli joguk kétségtelen volt, adósaik egyéb vagyonát keresettel rendszerint nem támadták meg.

Az, hogy a Tör. tartozási feljegyzései kézizálogos kölcsönökből származtak, közvetve a tartozási összegek alacsony számából, továbbá

¹ A telekkönyvi regestákra néve v. ö. az 332 1. 1. jegyzetben leközölt regesta szövegének dült betűvel nyomtatott mondatát (határnapos tartozás). A napikamatos tartozás példája: [Item Jacob Österreicher mitburger ze Prespur, Barbara sein hausfrau und ir baider ériben tenentur unverscheidenlich dem jung Musch Juden 5 rl auri and teglichen schaden, alle wochen von yedem il auri 4 wiener 8 ze gesuch. Dafür steet den Juden ze phande ir Weingarten gelegen in Schondorffern. Und was den Juden daran abgieng, dass sullen si haben und bekomen auf allem andern guette und habe des obgenanten Jacob Österreicher, seiner hausfrauen und irer ériben Acta sunt hec feria quinta proxima post festum pasche domini in anno etc. XXXVIto] - 1. sz. reg-, 1436. IV. 12. – Az oklevelekre v. ö. a M.-Zs. Okit I. kötetének számos oklevelét.

² [Item Hans Berenhardt und Cristan Paer schuester baed von Sandiergen tenentur unverscheidenleich Garel Juden 2 fl und 6 β δ an schaden auf weinachien. Actum am eritag Kolomanni im XVe iar.] (95. sz. felj. 1500. X. 13.) – [Item Mert Faribar und Jacob Faribar von Sandiergen (tenentur unverscheidenleich) Garl iuden 4 fl auf tegleichen schaden. Actum am...] (124. sz. felj. 1502 április.) Két adóst még 8 feljegyzésben találunk. Példákat még alább közölni fogok.

³ V. ö. *Gierke*. Deutsches Privatrech. II. Sachenrecht. Leipzig, 1905. 823. old. (ingatlanoknál) és 957. old. (ingóknál). A vagyoni felelősség ezen kiterjesztését zálogkölcsönöknél „*Geloben ztini Pfände*” kifejezéssel jelölték.

pedig abból a negatívumból állapítható meg, hogy a pozsonyi telekkönyvben – Mátyás király ismert rendelete következtében – 1475 óta zsidó tartozásokat nem kebeleztek be.¹ A Tör.-ben 109 tartozási összeg állapítható meg. A szövegcsontítás folytán 19 tart. félj. összege a szövegből hiányzik; 8 feljegyzésnél az összeg ismeretes ugyan, de a szöveg csonkasága miatt a tartozás mikéntje nem állapítható meg. 70 összeg napikamatos, 31 pedig határnapos tart. félj.-re vonatkozik. Az összegek 300 bécsi dénáros forintokban számítva a következők:

70 napik.	tart.	teljes összege	156·30 frt	átlag 2·72 frt
31 határn.	"	"	190·50 "	" 5·04 "
8	—	"	47·00 "	— — —
109	tart.	teljes összege	393·80 frt	átlag 3·61 frt.

A legmagasabb összegek: 26 frt (meg nem állapítható nemű tart.), 22, 17 és 13 frt határnapos és 15 frt napik, tartozások. 10 frtos összeget 3 határnapos, 1 napikamatos és 1 ismeretlen fajú tartozásnál találunk, a többi összeg 10 frtnál kisebb. 1 frtos és annál kisebb összegű 28 napikamatos, 5 határnapos és 3 bizonyt., fajú tartozás. Érdekes, hogy úgy a napikamatos, mint a határnapos tartozások közül 21-21 2 frtnál nagyobb összegű, ami arányszámban persze a határnapos tart.-oknál több mint 60%-ot, a napikamatosoknál ellenben csak 30%-ot jelent. A határnapos tartozások magasabb átlagösszegét a telekkvi tartozásoknál is találhatjuk. Volt ugyanis:

147 napikamatos tartozás	1384.92 aranyforint összeggel és
294 határnapos	„ 3468.58 „ „ tehát összesen
441 zsidókövetelés	4853.50 aranyforint összeggel

a telekkvbe feljegyezve. Az átlagok aranyforintokban és annak 330 dénáros kurzusa alapján magyar forintokban:

a napikamatos tartozásoknál	9.49 aranyfrt, vagyis	10.44 m. frt
a határnapos	„ 11.79 „ „	12.97 „ „
az összes	„ 11.00 „ „	12.11 „ „

Látjuk tehát, hogy a jelzálogilag biztosított zsidókölcsonök átlagos összegei jóval magasabbak voltak, mint a Tör. átlagösszegei, s hogy a telekkönyvben a határnapos tartozások átlagai majdnem ugyanolyan összeggel nagyobbak voltak, mint a Tör.-ben. A két átlag közti feszültség a Tör.-ben 2.32 frt, a telekkvben 2.53 frt (2.30 ar.-frt). Ezen tünetnek mély jelentőséget kell tulajdonítanunk a határnapos tartozási formula valódi értelme szempontjából.

A határnapos formula ugyanis azt a látszatot kelti, mintha a *vonatkozó* esetekben kamatmentes kölcsönt nyújtottak volna a zsidó hitelezők. Nincs ugyan kizárva, hogy kivételesen, talán hitelezéssel egybekapcsolt adásvételi ügyleteknél, rövid időre kamatmentes tartozások keletkeztek zsidók és keresztények között, de feltétlenül lehetetlen, hogy a kamat-

¹ 1475. IV. 28. M -Zs. Okit I. 206. 1475-ig a pozsonyi telekkönyvben nem kevesebb, mint 441 zsidókövetelést jegyeztek fel. A feljegyzések legnagyobb része az 1460. év előtti időre esik; 1460 után 1475-ig már csak 23 tartozási feljegyzés kelt. Ezzel szemben például 1446-ban 32 félj.-t kebeleztek be. A telekkönyv szerkesztése korában 1439. év elején, több mint 50 jelzálogilag biztosított s 1436-1439. évek közt kelt zsidó tartozás állt fenn, amely a telekkv. zsidóregestái közé került.

mentes kölcsönnyújtás oly nagymérvű, az összes kölcsönösetek nagyobbik részére vonatkozó lett volna, mint amely részt a határnapos kölcsönök tényleg kitétek volt. Mert az csak a töredékesség okozta szabálytalanságnak tudandó be, hogy a töredékben kevesebb a határnapos tartozási félj., mint a napikamatos. A telekkönyvi regestákban, valamint a fennmaradt oklevelekben a határnapos formula erősen dominál.¹ A kölcsönadással foglalkozó zsidók, akik közül sokan, mint a Tör.-ben Garl esete mutatja, aránylag számos ügyletet bonyolítottak le évről-évre, készpénzüket e forgatásából kétségtelenül megélték. E kölcsönadás nem volt szívességi aktus, de hivatásszerű üzlet, amelynek hasznothajtó üzését privilégiumok és városi státútumok biztosították. Úgy a telekkönyvi bejegyzések, mint fennmaradt teljes szövegű oklevelek tartalmából kitűnik, hogy a határnapos kölcsön oly tartozást eredményezett, amelynél a kamatozás éppen úgy ki volt kötve, mint a napikamatosnál, csak hogy a kamatozás időpontja későbbben kezdődött.²

A kérdés mármost az, hogy mért kötötték ki a felek az egyik esetben a kelet napjától számítandó (napikamatos tart.), a másik esetben egy későbbi időpontban kezdődő kamatozást? A feleletet az átlagösszegek különbségéből, valamint egyéb, itt részletezendő körülményekből nyerjük. Mért nagyobb a határnapos tartozások átlagösszege? Természetesen, mert aránylag több a nagyösszegű és kevesebb a kisösszegű határnapos tartozás, mint a napikamatos. A nagyösszegű tartozás törlesztése ceteris paribus hosszabb időt igényel, mint a kisösszegű. Ebből következik, hogy a pénzkölcsönzéssel hivatásosan foglalkozó hitelezőre nézve a hosszúlejáratú s nagyösszegű kölcsön nem oly jó üzlet, mint a rövidlejáratú s kisösszegű. A középkorban még a zsidókölcsönöknél is szigorúan tilos volt a kamatos kamatszámítás. Amikor a hitelező rövid idő múlva kamatostul visszakapta a pénzét, ezután nemcsak az eddigi tőkét, de annak kamatait is új tőke gyanánt forgathatta. A törlesztés alkalmával bevételezett kamatok tehát tőkeszaporulatot jelentettek; világos, hogy ez a tőkeszaporulat annál belterjesebben ment végbe, mennél rövidebb lejáratúak voltak a kölcsönök. A hosszúlejáratú, illetve késedelmesen törlesztett kölcsönöknél a kamatokból időközben tőke nem képződhetett. Kétségtelen, hogy a kiváló kalkulálási tehetséggel megáldott középkori zsidótőkések ezt igen jól tudták. A hosszúlejáratú kölcsönöknél azt, hogy a kamattőkésítéstől elestek, azzal pótolták, hogy a kölcsönadás alkalmával a tartozási összeghez annak bizonyos időpontig járó kamatait hozzászámították. Ez az időpont a kamatmentesség határnapja. Ha az adós ezen határidőn belül törlesztette a tartozást, akkor az eredeti kölcsön-

¹ V. ö. M.-Zs. Okit. I. passim, péld. a 44. sz. oki. (1367), 56. sz. oki. (1375), 61. sz. oki. (1378) stb., 73., 86. és 92. old. E példák mutatják, hogy a határnapos kölcsönformula igen régi volt.

² Az oklevelek szövegére nézve v. ö. az előbbi jegyzetben idézettek. A telekkvi regestákra példa: [Item Erhard Klinsler und Margaretha sein hausfrau bleiben schuldig dem obgeschriben Juden (Alt Isserl von Sandmerttenperg) 15 fl auri an schaden ze betzalen auf sand Michelstag schiristkiinfügen (1437. IX. 29). Dafür steet ir tail Weingarten gelegen in Kyenhartsgröben tzwischen des Heinrich Smitzer und des Stephan Pair Weingarten. Und was yn daran abgieng, das sullen si haben auf uns und unsern guette. *El sol auch noch dem obgemelten tag auf ieglichen gulden alle wochen 3 i vienner ö ze gesuch geen.* Acta sund hec feria quarta quatuortemporum ante festum beati Michaelis anni XXXVII-i.] (1437. IX. 18). A kamatmentesség határnapja csak 11 nappal különbözik a tartozás keltétől, s egyúttal legalább másfél évvel előzte meg a telekkvi bejegyzést, amely legkorábban 1439. év tavaszán lett fogantatva!

összeget s annak a határnapig járó kamatait fizette meg, ha azonban a törlesztés elkészt, a határnaptól kezdve nemcsak az eredeti tőkének, de a határnapig járó s tőkésített kamatoknak kamatait is kénytelen volt fizetni. A tartozás keletkezése alkalmával az adós feltétlenül terminusos törlesztési ígéretet adott. Ha az ígért terminus rövid volt, akkor napikamatos formulában egyeztek ki a felek, ha hosszabb volt, akkor határnaposban.

A kamatoknak a kölcsöntőkéhez való hozzászámítását közvetlen adatokkal is bizonyíthatjuk. A kamatokat rendszerint a kölcsönadott összeg pénzegysége (dénárfont, garashatvanad, forint) után egy hétre állapították meg s így természetesen dénárokból jegyezték fel.¹ Amikor *azután a kölcsöntőke effektív aranypénzben volt adva, az ezüstben számított kamatok nem lehetett minden esetben maradék nélkül aranypénzre átszámítani, s így a tartozási összeget kétféle pénznemben jelölték meg. Így Pozsony város tanácsa 1389. VII. 18-án 90 aranyforint és 10 β δ összegről, avagy 1397. VI. 17-én 100 aranyforint és 6 S δ összegről állított ki kötelezőt. Ily „vegyes összetételű” összegeket a telekkönyvi regestákban is találunk.² Világos, hogy az ezüstpénzösszegek a tőkésített kamatot vagy kamatmaradékot jelentik. Más esetekben (kivált nagyobb tartozásoknál) ismét feltűnően „szögletes” összegeket találunk, azaz nem kerek összegeket olyankor, amikor a tartozás egyösszegű, például a M.-Zs. Okit. I. 73. oldalának 340 aranyforintja, vagy 86. oldalának 72 aranyforintja. Pozsony város zsidótartozásainál 1400. XII. 14-én kétszer 434 aranyforint, 1401. XII. 28-án 110 aranyforint, 1413. VIII. 7-én pedig 315 S bécsi dénár összegeket találunk. A telekkönyvben a 100 aranyforintnál kisebb összegű határnapos tartozásoknál majdnem minden egész és félforintos összeg van képviselve.³ Kétségtelen, hogy az adósok nem ezeket az összegeket, de azoknál kisebb kerek összegeket kaptak kölcsön, s hogy a tartozási összegben az előre kialkudott kamatokat a kölcsönösszeghez hozzáadták.*

A kamatláb magasságáról a Tör. semmiféle felvilágosítást sem nyújt. Feltehetjük, hogy ez az elhallgatott s így általánosan ismertnek s elfogadottnak vett kamatláb úgy a napikamatos tartozásoknál, mint a határnapos tartozásoknak a határnapon túl való kamatoztatásánál egységes volt. Ellenben semmiesetre sem felelt az meg az 1371. évi „törvényes” kamatmaximumnak, minthogy egyrészt tudjuk, hogy a középkor végéig úgy a fennmaradt oklevelek, mint a telekkönyvi regesták tanúsága szerint Pozsonyban nem tartották be a kamatmaximumot,⁴ másrészt a dénárfont helyett a 10 β-os magyar forint volt a tartozások pénzegysége, amely egységhez viszonyítva a maximális kamatláb törtszámot ($2\frac{1}{2}$) adott. Valószínű, hogy

¹ V. ö. fentebb a 331. 1. 3., 334. 1. 4., 336.]. 1. és 338. 1. 2. jegyzeteit, továbbá aMagy.-Zs. Okit. I-ből a 338. 1. 1. j.-ben idézett okleveleket.

² Például: 5 fl auri és $\frac{1}{2}$ 1437. I. 24. – 14 fi auri és 2 80 δ 1437. VI. 3, – 1L fi auri és 60 δ 14-37. XI. 13, – 4 fl auri és $\frac{1}{2}$ 1438. IV. 3, stb.

³ Nagyobb összegekre példák 1437-ben 46 fl auri, 1433-ben 27 fl auri, 1440-ban 88, 26 és 22 ii auri, 1442-ben 43, 42 és 23 fl. auri stb.

⁴ Maga Pozsony városa például a maximális $43\frac{33}{100}$ helyett 1389-ben 65 (1 font 3 δ után heti 3 δ), 1391-ben 86-6? (1 fl auri után heti 2 i, a fl auri = 120 δ), 1410-ben éppenséggel 104 (vagyis heti 2%, t. i. egy 100 dénáros forint után heti 2 δ) %-ot tartozott fizetni. A telekkönyvi regestákban az aranyforint után számos esetben 2, $2\frac{1}{2}$, 3 és 4 δ heti kamatot kötöttek ki. Miután a kritikus időben az aranyforint dénárkurzusa 180-210 dénár közt változott, ennél fogva a kamatláb a 180 δ -os kurzusnál 57-78-115-56, a 210 δ-os kurzusnál 49-52-99.04-% volt.

a hallgatólagosan kikötött heti kamat egy forint után *legalább* heti 3 δ (52%) volt.

Felmerül itt az a kérdés, vajjon mi indokolta meg a középkori zsidókölcsönök kamatláának ezt az exorbitáns magasságát? Mert az 50-100%-os kamatláb nem volt pozsonyi, vagy akár magyarországi specialitás; ily kamatlábat akkortájt az Alpeseiken inneni Középeurópában mindenütt találunk.¹ Az e kérdéssel foglalkozó irodalom három körülményt hoz fel, mint olyant, amely a zsidókölcsönök kamatmagasságát *előidézte* volna: azt, hogy a javarészt aránylag kis készpénztőkével rendelkező zsidók majdnem kizárólag kölcsönadásból éltek, továbbá, hogy a kölcsönadásnál tekintettel megvetett és védtelen helyzetükre, igen nagy kockázatot vállaltak, s végül, hogy a reájuk kivetett magas adókat és más fejedelmi sarcolásokat csak nagy uzsorakeresetükből tudták fizetni. Ezek a körülmények összefüggnek ugyan a középkori zsidóuzsora kialakulásával, de annak létrejöttére döntő befolyást nem gyakoroltak. Ily döntő befolyást csak a zsidóuzsora *gazdasági megindokoltságának* tulajdoníthatunk, más szóval, a zsidóuzsora kialakulására döntően és végzetesen csak az hathatott, hogy voltak nagy számban gazdálkodók, akik hajlandók és képesek voltak arra, hogy a kikötött uzsorakamatokat megfizessék. A kamat nem más, mint a kölcsöntőke ára, a tőke hasznosításával elért nyereségnek az a része, amelyet a hasznosító a tőketulajdonosnak átengedni hajlandó. A középkori zsidókölcsönök fénykorában, a XII-XIV. században, Középeurópában igen csekély volt a gazdaközönség rendelkezésére bocsátott kölcsöntőke. A tőkeigénylés rohamosan nőtt a pénzgazdaság fejlődésével, s ezzel az igényléssel nem tartott lépést a tőkekinálat. Mennél virágzóbb valamely város vagy vidék gazdasági élete, annál többen s annál több izben keresnek (leginkább rövid ideig forgó) tőkét. A tőkekinálat korlátosságánál fogva csak azok szerezhetik meg a felkínált tőkét, akik azt a legbelterjesebben, a legnagyobb haszonnal képesek gyümölcsöztetni. Ezek a gazdák a nagy nyereségre való kilátás reményében hajlandók is, s a legtöbb esetben képesek is, szokatlanul magas kamatokat fizetni. Így Pozsonyban a körülbelül 1380-tól 1460-ig tartó nagy pénzgazdasági konjunktúra idejében, amelynek kulminációs pontja a XV. század negyvenes éveire esett, az akkor kontrahált zsidótartozások kamatlába igen számos esetben messze túlemelkedett a statútumban megállapított kamatmaximumon. Legjobban jellemzi ezt az állapotot az az érdekes jelenség, hogy maga a városi tanács, a városi szabályzatok hivatott öre, habozás és lelki-furdalás nélkül teszi túl magát a kamatmaximumon.

A konjunktúrát 1461-1468. évek közt egy váratlanul és hihetetlen erővel fellépett pénzkrízis váltja fel. A pozsonyi városi gazdasági élet csak 1470 után tért rendes mederbe, hogy azonban az előző fénykorának megfelelő állapotot a legújabb korig el ne érje. Mátyás király 1475. évi fentidézett, a pozsonyi telkeknek zsidó hitelezők javára történő elzálogosítását tiltó rendeletével mintegy tövig leégett gyertyát oltott ki, amely e rendelet híjján magától kialudt volna. Hosszúlejárátú s nagyobb összegű kölcsönt mindritkábban igényelt a pozsonyi gazdaközönség. Tőkeszükséglete apró s kurtaterminusú tőkeforgácsokra szorított, javarészt munkabérekre (szőlőművelés!) és nyersanyagbeszerzésre (kézművesség) fordítandó tőkécskékre. Ezt az állapotot tükrözteti vissza

¹ V. ö. Neumann, Gesch. des Wuchers in Deutschland. 1865 (standard-mti!). 292-347. old. (Die Juden.)

a Töredék a maga apróösszegű tartozási feljegyzéseivel, a maga sűrű de kicsinyes pénzkölcsönforgalmával.

Szembeszökő itt a modern zálogházi üzem analógiája. A hasonlóság azonban csak külső; Jakab és Garl zsidóügylei korántsem hasonlíthatók a jelenkori zálogházak desperátus látogatóihoz. Míg e zálogházak elsősorban fogyasztási kölcsönt nyújtanak a kisexisztenciák bevételei és kiadásai közt ideiglenesen keletkező inkongruenciák esetében, addig a Tör. tartozási feljegyzései túlnyomórésztben termelő kölcsönökből, termelő hitelekből származnak. Az adósok semmi esetre sem máról-holnapra élő, vagyontalan kisexisztenciák; névsoruknak a pozsonyi telekkönyvi tulajdonosok névsorával való összehasonlításából megállapíthatjuk, hogy javarészt ház- és szőlőtulajdonosok voltak. Ok körülbelül fele számban Pozsonyból, fele számban e város környékéből származtak. A telekkönyvi adatok természetesen csak a pozsonyiakra vonatkoznak. Megállapíthatjuk így, hogy a Tör.-ben névleg megemlített 33 pozsonyi adós közül nem kevesebb, mint 24 birtokos polgár volt (3 csak házat birt, 6 csak szőlőt, 15 pedig házat és szőlőt). Pozsony város környékét 14 vagy 15 Pozsonyszentgyörgyről,¹ 8 Bazinból,² 7 Récséről,³ 2 Cseklésről,⁴ s végül 1-1 Dévényről,⁵ Grinádról⁶ és Hamburgból⁷ származó adós képviseli. Életkörülményeik, vagyoni viszonyaik megállapítására forrásokkal nem rendelkezem. Kétségtelen azonban, hogy ezek is ugyanabból a középkori kisvárosi polgári birtokos középrétegből (illetve falusi szabad kisbirtokosságból) származtak, mint a pozsonyiak. Kiténik ez többek közt abból is, hogy úgy, mint a pozsonyiak közt, a vidékiek közt is sok a kézműves.⁸

Amennyire a szöveg csonkasága megengedi⁹, megállapíthatjuk, hogy igen gyakran ugyanaz az adós rövid időközökben ismételtten vette igénybe

¹ V. ö. mell. 3., 8., 11., 13., 52., 56. és 64. sz. felj.-t, valamint fent a 334. 1. 5. és a 336. 1. 2. jegyzeteit.

² V. ö. mell. 12., 19., 20., 45. és 46. sz. felj.-t, továbbá a 334.1. fentid. 5. jegyzetét.

³ V. ö. mell. 47., 50., 51. és 55. sz. felj.-t.

⁴ [Item Vogl Balasch und Pankadi Emreich baed von (Leins) nitz tenetur (unverschei)denlich Garel iuden 3 fi; item 1 il an schaden auf pffingsten, item mer 1 il (an scha)den auf Laurency, item den dritten fl an schaden auf Martini. Actum am (sun)tag vor Apolonia in ersten iar. – Item Vogl Balasch und Pankadi Emreich von Leinsnitz tenetur unverscheidenlich Garl iuden 1 fl auf tegleichen schaden. Actum am suntag vor Apolonia im ersten iar.] (105. és 106. sz. felj. 1501. II. 7.)

⁵ V. ö. mell. 6. sz. felj.-t.

⁶ [Item Hans Bernliart von Gruenaw tenetur Garl (iuden)... Actum am suntag letare im 99 iar.] 22. sz. felj. 1499. III. 10.

⁷ [Item Jerg schuester von Heinburgk tenetur Garl iuden 4 fl ein gantz iar an schaden. Actum an sand Jergentag im ersten iar.] 110. sz. felj. 1501. III. 12 (itt Jerg = Gergely!).

⁸ így Pozsonyban szabó (Hausrucker Schneider 138. sz. felj.), molnár (mell. 53. sz. felj.), kádár (Remer Cristof pintér 74. sz. felj. és Wolfgang Vnger pintér mell. 5., 7. és 10. felj.) és halász (Hans Stamphinger vischer 102. felj.), Szentgyörgyön. Bazinban és Hamburgban cipészek (v. ö. az előző jegyz.), aztán Szentgyörgyön még kádár (mell. 3. stb. felj.) és mészáros (Bartl fleischker 127. sz. felj.).

⁹ A 128 tartozási feljegyzés közül nem kevesebb, mint 34 feljegyzésből kikopott, az adós neve, úgy hogy a fentemlített adós-statisztika 94 feljegyzésre szorítkozik. A 33 pozsonyi adósra jut 50, a vidékiekre pedig 44 feljegyzés. A csonkaságuk folytán névtelenné vált feljegyzésekre példa: [...tenetur Garl iuden 1 fl auf tegleichen schaden. Actum. ..im 99 iar.] (34. sz. felj.) – Több izben a könyvkötő kése a nevet elvágta ugyan, de a származási helyet meghagyta, péld.: [. . . von Sandiergen tenetur Garl iuden 2 fl auf (tegleichen schaden, Actum) am suntag Tiburcy nach asteren im 99 iar] – [. . . von Reclstarf tenetur Garl iuden 1V₂ fl an schaden auf. . (Actum am suntag) Tiburcy im 99 -iar.] 36. és 37. sz. felj. 1499. IV. 14.

a zsidóhitelt. Így a pozsonyiak közt 4 egyén 2-2 ízben, 2 egyén 3-3 ízben, egy egyén 4 s szintén egy 7 ízben szerepel a tart. feljegyzések közt. A vidékiek közt három 2 ízben, három 3 ízben és egy 4 ízben szereplő adóst találunk. Az ismétlés gyakorisága dacára mindkét zsidót egy adós sem keresett volt fel; így a hét ízben szereplő gazdag pozsonyi özvegyasszony, Tamás pék özvegye Margit¹, vagy a 4 ízben szereplő Paer Mátyás (egy háznak és öt szőlőnek tulajdonosa) kizárólag Garl zsidónak, Unger Farkas kádár, aki három ízben vett fel zsidókölcsönt (mell. 5., 7. és 10. sz. főlj., egy háznak és 3 szőlőnek tulajdonosa), kizárólag Jakab zsidónak kliensei voltak. Úgy látszik, hogy a zsidóhitelt igénybe vevő keresztnyeknél a hitelezők amolyan házizsidókként szerepeltek. A gyakori ismétlés ténye arra enged következtetni, hogy a zsidóhitelt nem vették kivételesen, válságos gazdasági helyzetben, singulárisan igénybe, hanem hogy a zsidótoke hasznosítása a vagyonos polgári gazdaságokban mindennapi, megszokott jelenség volt.

A feljegyzett tartozások kötelme rendszerint egynemű volt, azaz vagy napikamatos, vagy határnapos, s törlesztésük összegszegben (kamatszámítás!) történt. Kivételesen azonban találunk egyrészt oly feljegyzéseket is, amelyekkel részben napikamatos, részben határnapos tartozást vállalt az adós, másrészt, amelyeket részletekben törlesztettek. A *vegyes Mtehnü* tartozásokat úgy jegyezték fel, hogy ugyanazon adós ugyanazon napon két tartozást ismert el, egy napikamatosat és egy határnaposat. Világos, hogy ilyenkor nem két, de egy kölcsönfelvétellel állunk szemben, mely kölcsönt részben napikamatos, részben határnapos tartozási részletekre bontottak fel (v. ö. mell. 19. és 20. sz. főlj.). Az ilyen kombinált természetű feljegyzésekkel a telekkönyv regestái közt is találkozunk³. A határnapos részletmegállapodás (vagyis két vagy több határnap kijelölése) külön is, napikamatos részlettel együtt is (utóbbi esetben két azonos keltű egymásra következő feljegyzésben) fordul elő³. Ezek a feljegyzések azt a benyomást keltik, hogy itt elszámolások eredményével állunk szem-

¹ V. ö. mell. 44. és 49. sz. főlj., azonkívül a 65., 66., 75., 81. és 97. sz. főlj.-eket. A telekkönyvben a kritikus időben egy ház és három szőlő tulajdonába volt beiktatva. Ez az asszony nem azonos Zeller Tamás pék özvegyével, akit Annának hittak s akinek hagyatéki leltárát 1506-ból a Magyar Gazdaságtörténeti Szemlében (IX. évf., 73-77. old.) közzétettem. Férjes nők csak uraik hozzájárulásával vehettek fel 1434 óta zsidókölcsönt, lsd. *Ortvay*, Pozsony város tört. 11. 2. 364. old., ahol a vonatkozó státutum leközölve van. E megszorítás quod exemplo demonstratur özvegyasszonyokra nem vonatkozott. Margit asszonyon kívül még egy másik özvegy is szerepel (egy ízben, 137. sz. főlj.) Garl zsidó adósai közt.

² [Item Nicklas Rueppl und Katharina sein hausfrau und ír ériben bleiben unverschaidenlich schuldig demselben Isserlin (Juden) von Mertenperg 8 fl auri auf teglichen schaden. Acta in festo purificationis gloriose virginis Marie anno domini etc. XXXVIIIo. Item mer bleiben si demselben Juden und sein erben schuldig 17 fl auri, an schaden ze betzalen auf sand Merteinstag schirigstkunftigen. Und fur das alles steet yn ze phandte ír Weingarten gelegen im Wurtzenpach und ír haus gelegen auf der Nonnenpewnt. Acta utsupra.] (21. sz. reg. 1438. IL 2.)

³ V. ö. az előző oldal 4. jegyz., továbbá [Item Jorig Strabmaer tenetur Garl iuden 10 fi auf zwen (teg, dy 6 fl an schaden auf dy) weinachten nagstkunftigen, als man schreiben wierd im dritten iar) und dy 4 fl an schaden von dem obestimp(ten tag über ein gantz iar) als man schreiben wierd im fierden iar. (Actum) am freitag nach Gothardy im anderen iar.] 125. sz. felj. 1502. V. 6. -- [(Item Hedweyg ein) witib Mathes Artakker tenetur Garl iuden 22 fl auf (zwen tag, dy) 11 fl an schaden auf dy nachstkunftigen asteren, als man (schreiben wierd) im dritten iar, und dy anderen II fl an schaden von (dem nachstkunftigen) sand Mertentag über ein iar, als man auch (schreiben wi)erd im dritten iar. Actum am suntag Dionisi im 11. iar.] 137, sz. felj. 1502. X/9.

ben, mely elszámolások a zsidóhitelnek gyakori és változó feltételű igénybevétele miatt váltak szükségessékké.

A zsidóhitel igénylésének időpontjai, kifejezve a tartozási feljegyzések keletkezésével, valamint a határnapos feljegyzések fizetési terminusai (vagyis a kikötött határnapok) jellemzően oszlanak el a naptári évre. Amennyiben az adatok csonkasága megengedi, megállapíthatjuk, hogy a kölcsönfelvételeknek három idénye volt, március, július és október hónapja. A márciusi és júliusi keletzéseket elsősorban a két pozsonyi országos sokadalom (böjti és szent Lőrinc napi vásár) időpontja magyarázza. A márciusi és októberi keletzések pedig a szőlőművelés fontos fázisaival függnek össze. A koratavas az szőlőmunkások felfogadásának, a szőlőmunkálatok megindításának, az ősz a hordóbeszerzésnek s a szüretnek az idénye. Így könnyen magyarázható, hogy miért keletkeznek a zsidó-tartozások a legsűrűbben az említett három hónapban, míg a többi kilenc hónap kölcsönforgalma sokkal gyengébb. A határnapok megállapításánál az összefüggések nem oly világosak. Itt a konvencionális (Márton napja, a pozsonyi székesegyház védszentjének ünnepe) és a sátoros ünnepek (karácsony, húsvét, pünkösd) a fentjelzett gazdasági terminusok mellett (szent Lőrinc napja, böjti és farsangi napok) jelentős szerepet játszanak. Innen van, hogy a határnapos időközök igen változók. A részlettörlesztési határidőktől eltekintve, hús esetben ismerjük a határnapokat és a keleteket. E hús esetben összesen 2936 nappal előzi meg a kelet a határnapot, úgy hogy egy tartozásra 147 nap, vagyis kereken öt hónap jut. Bizonyos, hogy ez az időköz erősen megszűkülne, ha több adattal rendelkeznenék. Hiszen még a telekkönyvi határnapos tartozások átlagos időköze sem haladta meg a félévet, pedig a jelzáloggal biztosított kölcsönöket (amint azt a telekkönyvi határnapos feljegyzések praevaletenciája is jelzi) rendszerint hosszabb időre vették igénybe, mint a kézizálogos kölcsönöket. Nem fogunk tévedni, ha azt állítjuk, hogy a kézizáloggal biztosított határnapos tartozásokat normális esetben 2-4 hónapi s így a napikamatos tartozásokat 1-3 hónapi fennállás után törlesztették.

Vizsgálataink eredményét a következőkben foglalhatjuk össze: A pozsonyi zsidókönyvtöredék a késő középkori zsidóhitelnek meglehetősen sűrű, de mindenképpen apróösszegű s rövid időre szóló igénybevételel mutatja be. E hitelt javarészt birtokos gazdák és kézművesek igénylik, akik tartozásuk biztosítására ékszereket és háztartási cikkeket zálogosítanak el. Aránylag hosszabb időre kontrahált kölcsönöknél a kamatokat a kölcsönösszeghez számították (határnapos tartozások), rövid időre (egy pár hétre, legfeljebb 2-3 hónapra) szólóknál a kamatterhet a törlesztés alkalmával állapították meg (napikamatos tartozások). A kamatláb ugyan igen magas volt (legalább 50%), mindamelllett a törlesztés elmaradása s ennek következtében az elzálogosított ingók kényszereladása (önhatalmi kielégítési feljegyzés) csak kivételesen (128 tartozásra hét kielégítési eljárás jut, vagyis 5.47%) következett be. A felek gyakran ismételten fordulnak kölcsönökért hitelezőjükhöz, ami komplikált elszámolást (v. ö. a részletes határnapos tartozásokról elmondottakat) és megsemmisítési eljárást (megsemmisítési feljegyzés) tesz szükségessé.

A XVI. század elején a pozsonyi zsidóságnak a város és környéke gazdasági életében döntő és irányító szerep nem jutott. A nagy zsidókölcsönök időszaka a XV. század közepén véget ért. Így érthető, hogy amikor a zsidóság 1526-ban végleg kiköltözik a városból, ez az esemény sem érintette mélyebben Pozsony lakosságának gazdasági viszonyait.

FÜGGELÉK,

A pozsonyi zsidókönyv négy oldala.

(la oldal.)

Jacob Leblin aeden

XLIX

- (1) Item Jacob Leblin aeden peut auf dreu silbreineu ringéi ubergold, dy wegen V_2 lat, und zwo silbrein steften ubergold, dy wegen 1 lat, und ein gultns ringéi, das wigt $\frac{x}{2}$ gulden, umb 3 fl. Actum am (mantag) vor Lucie 1498. XII. 10. virginis im 98 iar. – Item mer eodem die peut er auf zwei guldeneu ringéi, dy wegen vir (?) gulden, umb 4 fl. – Item mer eodem die peut er auf ein altén swarcen frau mandl umb 2 fl. Act. uts.
- (2) [Item Hans Kerspam tenetur Jacob Leblin aeden 3 fl auf tegleichen schaden. Actum an freitag allerkindleintag in weinachtsfeiertagen im 99 iar.] 1498. XII. 28.
- (3) [Item Wolfgang Lewbman pintter von Sandiergen tenetur Jacob Leblin aeden 2 fl auf tegleichen schaden. Actum am suntag nach Ambrosy im 99 iar.] 1499. IV. 7.
- (4) [Item Wencel Perenschoph tenetur Jacob Leblin aeden 7_2 fl auf tegleichen schaden. Actum am freitag var Tiburcij nach asteren im 99 iar] 1499. IV. XII.
- (5) [Item Wolfgang Vnger pintter tenetur Jacob Leblin aeden 1 fl auf tegleichen schaden. Actum am suntag Tiburcy nach asteren im 99 iar.] 1499. IV. 14.
- (6) [Item Partimé Prabusch von Teben tenetur Jacob Leblin aeden 1 fl auf tegleichen schaden. Actum am freitag invencionis sancte crucis im 99 iar.] 1499. V. 3.
- (7) [Item Wolfgang Vnger pintter tenetur Jacob Leblin aeden 1 fl auf tegleichen schaden. Actum am freitag erfindung des heiligen creutz im 99 iar.] 1499. V. 3.
- (8) [(Item) Wolfgang Lewbman pintter von Sandiergen tenetur Jacob Leblin aeden... fl auf teglichen schaden. Actum am phincztag nach Gothardi im 99 iar.] 1499. V. 9.
- (9) [(Item Nic)las Vesendarfer tenetur Jacob Lebleins aeden 1 fl an schaden auf Jacobi. Actum am (sun)tag in phingst-feírtagen im 99 iar.] 1499. V. 19.
- (10) [(Item Wolfgang) Vnger pintter tenetur Jacob Lebleins aeden 2 fl auf tegleichen schaden. Actum am (suntag in) phingstfeírtagen im 99 iar.] 1499. V. 19.
- (11) [(Item Wolfgang) Lewbman pintter von S(and)iergen tenetur Jacob Leblin aeden (auf) tegleichen schaden. Actum (am) suntag nach Vrbani im 99 iar.] 1499. V. 26.

(lb oldal.)

Jacob Leblin aeden

- (12) [Item Hans Turkl von Besing tenetur Jacob Leblin aeden $3\frac{1}{2}$, fl auf tegleichen schaden. Actum am suntag vor Johannis babtiste im 99 iar.] 1499. VI. 23.
- (13) [Item Wolfgang Lewbman pintter von Sandiergen tenetur Jacob Leblin aeden 1 (?) fl auf tegleichen schaden. Actum am mantag Johannis babtiste im 99 iar.] 1499. VI. 24.

- (14) Item Jacob Leblin aeden peutt auf zwo c(inschu)schl, zwo cinkandi, dreu alté rupheine leilachen und fier phunt wax umb 12 B 8. Actum an mitichen nach Johannis babtiste im 99 iar. – Item mer eodem die peut er auf ein cinschussl 1499. VI. 26. und ein cinkandi zu fier halben umb U í. – Item mer eodem die peut er auf ein rupheins kutrel und ein alts rats parhant ieppl umb 5 B 8. Act. uts.
- (15) Item Niclas Vesendarfer tenetur Jacob Leblin aeden 1 fl auf tegleichen schaden. Actum am suntag nach Laurency im 99 iar. 1499. VIII. 11.
- (16) Item Jacob Leblin aeden peut auf ein altén fierfachen sleur und ein pintkandi umb 6 6 8. Actum am freitag nach assumptionis Marié im 99 iar. – Item mer eodem die peut er auf ein alté grobe hasika, mer zwey hanttuech, ein happtuech, mer ein késsel, mer ein kleins . . . kel, mer ein cinflaschen, mer ein kupprein ring ubergold, mer (ein) kupphreineu khetten umb 15 B 8. Act. uts. 1499. VIII. 16.
- (17) Item Jacob Leblin aeden peut auf ein alts leinens kut(rel) umb V2 fi §• Actum am mantag nach Egidy im 99 iar. 1499. IX. 2.
- (18) Item Jacob Leblin aeden peut auf ein ubertragnes gruen (hasi)ka umb 3 fl. Actum am freitag Franciscy im 99 iar. 1499. X. 4. – Item mer eodem (die) peut er auf ein cinschuschl und ein reistenneu prustpheit umb $\frac{1}{2}$ (fl?). – Item mer eodem die peut er auf ein alts leibpeícl umb 40 8. Act. (uts.)
- (19) [Item Hans Turkl von Besing tenetur Jacob Leblin aeden 2 fl auf tegleichen schaden. Actum am suntag vor undecemilia virginum (im 99 iar).] 1499. X. 20.
- (20) [Item Hans Turkl von Besing tenetur Jacob Leblin aeden 10 (B 8?) an schaden auf phingsten. Actum am suntag vor undecemilia virginum (im 99 iar).] 1499. X. 20.
- (3a oldal.)
- XLV
- Garl iud
- (43) [Item Bartel Gebaltel tenetur Garl iuden (15) 10 fl an schaden auf Martini. Actum an phincztag (nach) Bonifacy im 99 iar.] 1499. VI. 6.
- (44) [Item Margaretha ein witib Thoman beken tenetur Garl iuden 10 fl an schaden auf Martini. Actum am freitag nach Bonifacy im 99 iar.] 1499. VI. 7.
- (45) [Item Hans Koli(ng)er von Besing tenetur Garl iuden 3 fl auf tegleichen schaden. Actum an suntag Primi im 99 iar.] 1499. VI. 9.
- (46) [Item Hans Hagen von Besing tenetur Garl iuden 2 fl auf teglichen schaden. Actum am suntag Primi im 99 iar.] 1499. VI. 9.
- (47) Item wo man vind Michel Portman von Reclstarf gegen Garl iuden umb alteu geltschuld, es sey im altén ader neuen buecheren, auf registeren, (auf) cedelen, nichts ausgenommen, sehol es gantz kraftlos sein und abtan (werden). Actum am suntag Primi im 99 iar. 1499. VI. 9.
- (48) Item Garl iud peut auf ein altén acalai rok umb 2 8 í. Actum am eritag var Viti im 99 iar. – Item mer eodem die peut er auf ein alts rats cendel par erml umb 6 fi 8. Act. uts. 1499. VI. 11.
- (49) [Item Margaretha ein witib Thoman pekken tenetur Garl iuden 17 fl an schaden auf Martini. Actum an phincztag vor Achacy im 99 iar.] 1499. VI. 20.

- (50) [Item Augustin Kisling von Reclstarf tenetur Garl iuden 1 fl auf tegleichen schaden. Actum (am) phincztag vor Achacy im 99 iar.] 1499. VI. 20.
- (51) [Item Andre Frei von Reclstarf tenetur Garl iuden 1 fl auf tegleichen schaden. Actum am suntag vor Johannis baptiste im 99 iar.] 1499. VI. 23.
- (52) [Item chl von Sandiergen tenetur Garl iuden 2 fl auf tegleichen schaden. (Actum) am mantag Johannis baptiste im 99 iar.] 1499. VI. 24.
- (53) [(Item Lasla) mulner tenetur Garl iuden . . . fl auf tegleichen schaden. Actum am m(antag Johannis baptiste) im 99 iar.]
- (3b oldal)
Garl iud
- (54) Item Jerg Eckhart tenetur Garl iuden 1 fl auf tegleichen schaden. Actum am suntag (nach) Laurency im 99 iar.] 1499. VIII. 11.
- (55) [Item Steffan Kren von Reclstarf tenetur Garl iuden 5 fl an schaden auf weinachten. Actum am mantag nach Michaelis im 99 iar.] 1499. IX. 30.
- (56) [Item Mert Tumler von Sandiergen tenetur Garl iuden 37. fl an schaden auf weinachten. Actum am mantagnach Michaelis im 99 iar.] 1499. IX. 30.
- (57) [Item Valtin Stark tenetur Garl iuden 5 fl an schaden auf invocavit. Actum am mantag nach Michaelis im 99 iar.] 1499 X. 1.
- (58) [Item Michel Kren tenetur Garl iuden 1 fl auf tegleichen schaden. Actum am eritag nach Michaelis im 99 iar].
- (59) [Item Hans Stamphaher tenetur Garl iuden 2 fl auf tegleichen schaden. Actum am freitag Franciscy im 99 iar], 1499. X. 4.
- (60) [Item Jacob Fuxl tenetur Garl iuden 2 fl auf tegleichen schaden. Actum am freitag Franciscy im 99 iar]. 1499. X. 4.
- (61) [Item Jacob Winclar tenetur Garl iuden 4 fl auf tegleichen schaden. Actum am freitag Franciscy im 99 iar]. 1499. X. 4.
- (62) Item wo man vind Vicentz Föit gegen Garl iuden umb alté geltschuld im altén ader neuen buecheren, auf registern, auf cedelen, nichts ausgenomen, sehol es gantz kraftlos sein und abtan werden. Actum am suntag Dionisy im 99 iar. 1499. X. 6.
- (63) [Item Mathes Zotter tenetur Garl iuden 2 fl auf tegleichen schaden. Actum am phincztag nach Dionisy im 99 iar.] 1499. X. 10.
- (64) [Item Mert Wisand von Sandiergen tenetur Garl iuden 2 fl (auf tegleichen) schaden. Actum am mantag K(allisti) im 99 iar.] 1499. X. 14.